

„Pénzt és könyvet, könyvet és pénzt”

Granasztói Olga: A francia könyvek magyar olvasói. A tiltott irodalom fogadtatása Magyarországon 1770–1810. Universitas Kiadó, Budapest, 2009. 319 oldal

Granasztói Olga 2005-ben megvédett doktori disszertációjának azonos című könyvformátumú változata ez a monográfia. A szerző a címben rendkívül széles spektrumú és nehezen megközelíthető témát jelöl ki. A meghatározott negyven év olyan európai és magyarországi kulturális változások időszaka volt, ami alatt tudományos, művelődés- és mentalitástörténeti átalakulások zajlottak, a francia forradalom eszméi, a társadalom és állam egymással reakcióba léptek, ezzel pezsgő, folyamatosan változó légkört alakítottak ki. Ennek a folyamatnak a francia irodalom magyar recepciója felőli megközelítése összetett feladat. Granasztói Olga disszertációjában és publikációiban¹ tanúbi-

zonyságot tett arról, hogy nemcsak képes eligazodni ebben a közegben, hanem több tudományterület számára alapvetően új vagy sok korábbi nézet kiegészítésére, újragondolására készítő eredménnyel tud szolgálni.

A monográfia a könyv- és olvasástörténet irányzatába illeszkedik. Ennek a történetírói, de sokkal inkább interdiszciplináris iskolának a gyökerei a 1950-es évekig nyúlnak vissza, ekkor kezdett ez az új kutatási terület körvonalazódni a mentalitástörténet és az újra felfedezett kultúrtörténet között. Az új irányzat első úttörői közül a legkiemelkedőbbek Lucien Febvre és Henri-Jean Martin voltak, akik megírták *A könyv születése*² című monográfiát, amely az alapkutatások origójának tekinthető. Ez a könyv azonban még nagyrészt a technikai feltételek és kvantitatív eredmények közlésére szorítkozik. A kutatás második hulláma, amelybe Granasztói Olga disszertációja is illeszkedik, az 1970-es évek vége és az 1990-es évek első fele közé datálható; Roger Chartier,³ Robert Darnton,⁴ Frédéric Bar-

¹ A teljesség igénye nélkül: *A franciás műveltségű magyar arisztokrácia három különleges figurájának portréja*. Magyar Könyvszemle, 116. évf. (2000) 1. sz. 43–69.; *A libertinus irodalom fogadtatása Magyarországon*. Irodalomtörténeti közlemények, 104. évf. (2000) 3-4. sz. 393–404.; *A tiltott francia könyvek sorsa Magyarországon: válogatás a cenzúrahivatal aktáiból, 1780–1810*. Sic itur ad astra, 12. évf. (2000) 4. sz. 47–76.; *Máglya és „pokol” között : a tiltott francia könyv helyzete a 18. század második felében*. 2000: irodalmi és társadalmi havilap, 2005. 7-8. sz. 62–67.; „Veszedelemes olvasmányok”. *Erotikus illusztrációk a 18. századi francia irodalomban*. Budapest, 2007.; *XVIII. századi főúri könyvkultúra maradványai egy elfeledett XXI. századi könyvtárban Rekonstrukciós kísérletek – Arad, Megyei könyvtár*. Erdélyi Múzeum, 69. köt. (2007) 3-4. füz. 87–93.; „A legkülönbözőbb könyveket olvasni”: francia és német nyelvű szép-

irodalmi olvasmányok a 18. század végi Magyarországon. Sic itur ad astra, 20. évf. (2009) 61. sz. 139–153.; *Anyák és lányok : Egy nihilista nő újrafelfedezésének története*. Holmi, 21. évf. (2009) 8. sz. 1021–1034.

² magyarul: Febvre, Lucien – Martin, Henri-Jean: *A könyv születése. A nyomtatott könyv és története a XV–XVIII. században*. Budapest, 2005.

³ Lásd például: *Lectures et lecteurs dans la France d’Ancien Régime*. Paris, 1987.; *Les Origines culturelles de la Révolution française*. Paris, 1990.

⁴ Lásd például: *The Business of Enlightenment: A Publishing History of the Encyclopédie, 1775–1800*. Harvard University Press, 1979.; *The Literary Underground of the Old Regime*. Harvard University Press, 1982.; *The Forbidden Best-Sellers of Prerevolutionary France*. New York, 1995.

bier,⁵ Hans-Erich Bödeker⁶ és még számos ismert kutató munkásságához köthető. A vizsgálatok egyik legfontosabb motorja a „ki és mit olvasott?” kérdésre történő válasz keresése volt. A történészek kísérletet tettek a könyvbirtoklás szociográfiájának felrajzolására, ezáltal a társadalmak műveltség- és mentalitásszintjének a megbecslésére és az eszmetörténet gyakorlati problémáinak a megoldására.

Hasonló témájú kutatások Magyarországon már az 1980-as években megkezdődtek, de a nagyobb számú publikációk az 1990-es évek elején láttak napvilágot. A könyv-, olvasás- és (a Magyarországon különleges súllyal jelen lévő) könyvtártörténeti kutatások két központ – a Szegedi Tudományegyetem és az Országos Széchényi Könyvtár – égisze alatt zajlanak.⁷ Ezekben több jeles kutató mellett kiemelkedő – tudományszervező és művelő – szerepet vállalt: Monok István,⁸ Keserű Bálint⁹ és Varga András.¹⁰ A feltárás és az eredmények publikálása tematikusan két csoportba osztható: forrásközlésekre és monografikus értelmező művekre.

⁵ Lásd például: *L'empire du livre*. Paris, 1995.

⁶ Lásd például: Bödeker, Hans-Erich (Hg.): *Alphabetisierung und Literalisierung in Deutschland in der frühen Neuzeit*. Tübingen, 1999.

⁷ A hazai könyvtári kutatásokról összefoglaló: Monok István: *A könyv- és kiadástörténeti kutatások helyzete és finanszírozása. A szegedi könyvtörténeti kutatások 1980–1995*. (Esettanulmány). Könyvtári Figyelő, 6. évf. (1996) 42. sz. 23–29.

⁸ Lásd például: *Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon. 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás*. Szeged, 1993.; *Könyvtártörténeti Füzetek és Olvasmánytörténeti Dolgozatok* kiadásában is szerkesztői szerepet vállalt.

⁹ Az adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez című sorozat kötetinek a szerkesztője.

¹⁰ *A szegedi minorita könyvtár a XVIII. században*. Szeged, 1991.; *A szeged-alsóvárosi ferences rendház könyvtára*. Szeged, 1998.

Granasztói Olga doktori programja is a Szegedi Tudományegyetemhez kötődik, tézise a korábban meghirdetett kutatás kitérésének tekinthető, mivel annak fókuszja (a 16. századtól) a 18. század derekánál tovább nem terjedt. A 18. századot egyesek a tudomány, mások a kulturális expanzió századának tartják, Carla Hesse a korszak jelentőségét vagy inkább eszenciáját így fogalmazta meg: „Semmilyen technológia sem testesíti meg jobban a ’felvilágosodás’ eszményét, mint a nyomdagép – az ember által alkotott gép, amely hasznos eszméket tud tárgyi formába önteni és egyedülálló mennyiségben, gyorsaságban elterjeszteni szerte az egész világon.”¹¹ Ennek a kulturálisan és művelődéstörténetileg pezsgő korszaknak a feltárása és bemutatása komplex kutatómunkát igényel. Szerzőnk elméleti és módszertani célkitűzéseiben is erre törekedett. Komparatív és interdiszciplináris szemléletmód érvényesül a műben.

Granasztói Olga röviden így fogalmazza meg disszertációjának alapkérdését: „Kik, milyen francia könyveket és hogyan olvastak a XVIII. század utolsó harmadában Magyarországon?” (9. old.) A választ két rész köré csoportosítva kapja meg az olvasó: „A tiltott francia könyvek és a magyar olvasóközönség” és „A Csáky gyűjtemény: egy kivételes példa” című főfejezetekben.¹² Az első részben a szerző a francia könyvek tágabb magyar kontextusát vázolja fel, az olvasó itt – esettanulmányokkal bővítve – felülnézetből ismerheti meg a könyvpiac működését. Az alfejezetekben Granasztói Olga ügyel arra, hogy az 1770 és 1810 közötti időszakot véletlenül sem homogén korszakként

¹¹ Hesse, Carla: *Print Culture in the Enlightenment*. In: Fitzpatrick, Martin – Jones, Peter – Khnellwolf, Christa – McCalman, Ian (eds.): *The Enlightenment World*. New York, 2004.

¹² Mindkét részt alapvetően determinálja a kultúra és az anyagiak interakciója. Ezt fejezi ki Granasztói Olga az 1790-es évek lehetséges mottójául („Pénzt és könyvet, könyvet és pénzt”) választott Erdődy Júlia levélrészletnek kettősségével is.

lássassa. Mária Terézia, II. József és I. Ferenc kultúrpolitikai intézkedései nagymértékben meghatározták a könyvpiaci viszonyokat, ők és az ő szemléletük határozta meg, hogy mely könyvek kerülhettek nyilvánosan a közönség elé, és melyek kerültek indexre. Mária Terézia meg akarta óvni alattvalói „lelkivilágát” a károsnak ítélt szellemi áramlatoktól. Fia azonban a *ratio* szabadsága felől tekintett a kérdésre, és alaposan (5000-ról 900-ra) csökkentette a *Catalogus librorum prohibitorum* szereplő művek számát. (36. old.) II. Lipót már távolságtartóbban vélekedett az engedékeny cenzúráról, azonban uralkodásának rövidsége miatt az újbóli szigorúbb irányelvek csak I. Ferenc irányításával ölthettek testet. Ennek a szemléletnek a legtipikusabb intézménye az 1803-ban alapított recenzúrabizottság volt, aminek a feladata a József alatti engedékeny tiltólista felülvizsgálata volt. „A tiltott könyv létét a vele interakcióba lépő három legfontosabb szereplő határozta meg: a hatalom (amelyik a tiltást elrendelte), a kereskedő (aki elszenvedte és kihasználta) és az olvasó (aki minden áron meg akarta szerezni, és akit meg kellett védeni).” (28. old.) A bécsi udvar tehát az egyenletnek csak az egyik komponense volt – az általa veszélyesnek ítélt könyvek¹³ nagyközönség elé jutását képes volt megakadályozni, de a főúri olvasók és az ügyesebb kereskedők nem ismertek határokat. Az olvasó részletes információkat kap a tiltott könyv fogalmáról, a Habsburg cenzúra-rendszer működési mechanizmusáról.

A mű a kurrens nemzetközi szakirodalom eredményeit, szemléletvilágát is tükrözi, de nem azok teljes átvételéről van szó, hanem a Habsburg Birodalmon belüli, magyar viszonyokhoz való igazításukról. A speciális problémák és a címben kijelölt tágabb

témakör megismerése részletes levéltári kutatásokat, helyenként alapkutatást igényelt. A kapcsolódó forráskiadványok hiányát a szerző gazdag forrásismertetésekkel és közlésekkel pótolja.

A témakör komparatív jellegét szemlélteti a pesti Weingand-Köpf könyvkereskedés és a híres svájci *Société Typographique de Neuchâtel* (STN) kapcsolatát feldolgozó esettanulmány. A kezdetben csak pesti, majd később budai és kassai fiálékkal bíró könyvkereskedés és a Tipográfiai Társaság 1781 és 1788 közötti üzleti levelezése betekintést nyújt az európai könyvpiac belső működésébe. Ez az időszak különösen érdekesnek tekinthető, mivel Granasztói Olga a felvilágosodás kori magyar szellemi élet virágzását – a könyvkultúra tükrében – 1770 és 1790 közé datálja. Az STN levelek elemzése a hazai recepció közvetlen folyamatát világítja meg, a Nyugat-Európából, leginkább Franciaországból érkező könyvek útját láthatjuk Magyarországra felé. Az olvasó megismerheti az áruk közvetítőit és állomásait, azt a folyamatot, ahogy ezek a termékek Bécsen, Pozsonyon, majd Pesten keresztül bekapcsolódtak hazánk szellemi vérkeringésébe. Szerzőnk a Weingand és Köpf cég történetét nemcsak az STN-nel folytatott üzleti kapcsolat felől vizsgálta, hanem elemezte a könyvkereskedés belső működését is. A pesti és kassai üzlet fennmaradt vevőkori listáinak feldolgozása fontos új művelődéstörténeti eredményekkel járt, amelyek azt mutatják, hogy a francia könyvkultúra legrepresentatívabb fogyasztói a főrendűek voltak, de mellettük kis arányban a polgárság is „képviseltette magát”. 1782. január 31-én kelt levelében a pesti cég ezt írta az STN-nek: „Ez a Szent Biblia nem az, amelyikre mi gondoltunk. Mivel franciául van, nyakunkon marad egy olyan országban, ahol a latinon és magyaron kívül szinte semmilyen európai nyelvet nem beszélnek. A nemesség és azok, akik ismerik ezt a nyelvet, kevésbé hajlandók a Bibliát olvasni, ők inkább a jó regényeket szeretik, a kritikai könyveket, a történeti munkákat és általában a szépiro-

¹³ A legfontosabb három szempont, amely alapján tiltást rendeltek el, a vallási, politikai és erkölcsi szempont volt (de ezeket a hatalom a saját szemszögéből olykor szubjektívan ítélte meg).

dalmat.” (78–79. old.) Az ehhez hasonló megjegyzések elemzése és a vevőlisták további recepció-szociológiai vizsgálata a vásárlók ízlésvilágának különböző szintű árnyalását tehetik lehetővé. Az olvasók igényeinek a felmérése azonban nemcsak a történész számára jelent nagy feladatot, hanem már a kortárs kereskedőknek is nehézségeket okozott. A tudományos művek, az új műfajok (például a regény), a különböző stílusok és az egyre jobban specializálódó könyvpiar termékeinek a fogadtatása a kereskedők számára is nehezen volt kiszámítható. Ezt bizonyítja Weingandék azon féltelme, hogy a protestáns könyveken majd nem tudnak túladni (mégis sikerült), vagy az a professzionális magatartás, ahogy az STN az igények felmérésére rendszeresen ügynököket küldött ki. Érdekes információkat kapunk a kulturális transzfer mennyiségi oldaláról is, Weingandék általában két példányt rendeltek tételenként, ha valamilyen hatot kértek, az már rendkívülinek számított. A különböző könyvek, illetve műfajok rendelési számainak összehasonlító elemzése további eredményeket hozhat, az újabb vizsgálódások iránya lehet.

A főfejezet utolsó szakaszában a könyvpiac harmadik szereplője (az olvasók) kerül részletezésre. A szerző először a befogadó réteget határozza meg, vertikális (társadalmi hierarchián belüli helyük) és horizontális (térbeli elhelyezkedési) ismérvek alapján. A szerző a kedvező forrásadottságok és a francia könyvek legfőbb felvevőköre folytán legtöbbit az arisztokrata olvasókkal foglalkozik. Három különböző területen birtokos főúri család gyűjteményét ismerteti. A hédervári Viczay, a (zempléni) nagymihályi Sztáray, a gyöngyösi és tarnaörsi (de már aradi) Orczy könyvtárak történetének egymással párhuzamos kezelése a korabeli magyar gyűjtői sajátosságokba és általános vonásokba enged betekinteni. A szerző nagy hangsúlyt fektet a főrendi női olvasók és gyűjtők részletes tárgyalására. Ez a kérdéskör és általában véve a késő barokk és felvilágosodás kori nemesi gyűjtemények tema-

tikus feldolgozása még további kutatások tárgyát képezheti.

A könyv második részében Granasztói Olga a francia művek magyar recepcióját egy példán, a Csáky könyvtár mikrotörténeti vizsgálatán keresztül mutatja be. Először Csáky István és felesége, Erdődy Júlia személyiségét és környezetüket, lehetőségeiket ismerhetjük meg. A házaspár az 1764. évi menyegzőt követően kis ideig Bécsben élt, majd Homonnára költözött. A szerző nemcsak a házaspár gyűjteményét akarja felkutatni, hanem a házaspár és a gyűjtemény kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatásukat is – a felvilágosodás eszméinek recepcióját a főúri mentalitásban és mindennapokban. Ennek egyik leglátványosabb bizonyítéka a lakóhely és környezetének átformálása. A szerző már a korábban tárgyalt arisztokrata családnál is megemlékezett azok birtokairól, különös jelentőséggel kertkultúrájukról. Az illésfalvi *Sans Souci* egyedisége azonban sokkal tágabb teret enged vizsgálódásra és következtetések levonására. *Sans Souci*, amely névrokonságban áll II. Frigyes potsdami rezidenciájával, az angolpark és a késő barokk kertkultúra sajátos ötvözetének tekinthető. Az édenkert utópikus illúzióját keltő kert és épületei a felvilágosodás, majd a romantika természetfelfogását tükrözi. Ez a hely, amely több költőt is megihletett, egyszerre biztosított teret a munkában megfáradt parasztnak az önfelédlt szórakozásra és a „szép lelkeknek” a filozofikus magányba való elvonulásra. Csáky István nemcsak a szimbolikus kertművészet kedvelője volt, hanem birtokainak mezőgazdasági fejlesztésén is fáradozott. Mindkét korabeli tudományág alapjait már a bécsi *Theresianum*-ban elsajátíthatta, ahol Mitterpacher Lajos és professzor társai nagy hangsúlyt fektettek a tárgyak oktatására és művelésére. Szerzőnk felismerte, hogy az intézmény és a birodalmi főváros szellemi légköre milyen jelentős hatást gyakorolt Csáky István és Sztáray Mihály személyiségfejlődésére és világképére. A két ifjú arisztokrata első saját könyvei és a

könyvgyűjtés szenvedélye is a bécsi tanulóévekig vezethető vissza, ebben minden bizonnyal nagy szerepet játszott Michael Denis, az akadémia professzora és a könyvtártudomány egyik első úttörője. A Csáky–Erdődy gyűjteményen is kimutatható Denis katalógizálási szisztémája, de elveit nem egy az egyben vették át.

Erdődy Júlia összetett személyiség volt, a felvilágosodás arisztokrata nőeszményét testesíti meg. Művelt, kifinomult nő, aki a kultúra pártolója, szeretett olvasni, könyveit is maga rendelte – az olvasás és a könyvekkel való foglalkozás feltehetőleg mindennapjainak szerves részét képezte. Granasztói Olga a házaspár és gyűjteményének bemutatásakor kitér olvasási szokásaikra, könyvrendeléseikre (ezzel szoros kapcsolatban a korabeli postai viszonyokra), ízlésvilágukra, részletesen elemzi a gyűjtemény katalógusát és a könyvtár belső szerkezeté-

ről, majd a későbbi történetéről is képet kapunk, végül a szerző a Csáky–Erdődy házaspárról levont következtetéseit nyolc pontban összegzi.

Ilyen szerteágazó és részletes mű nehéz feladat elé állítja a recenzenst, mely részeket emelje ki, melyeket méltasson külön, ezek nagymértékben szubjektív döntések. Granasztói Olga disszertációjáról összességként csak elismerő sorokat tudok írni. A mű szerkezete, formája és tartalma példaértékű, olvasmányos, érthető stílusa a szakközönségen kívüli érdeklődők számára is élvezhetővé teszi a könyvet. Bőséges forrásközlései, továbbgondolásra ösztönző kérdésfelvetései révén további kutatásokat ösztönözhet, amelyekhez segítséget nyújthat a mű átfogó bibliográfiája és forrásjegyzéke.

KÖKÉNYESI ZSOLT